

Una amistat entre els suburbis

■ Julià Guillamon documenta en un llibre exhaustiu i una exposició la relació entre Nonell i Vallmitjana

■ L'atracció pels gitanos de tots dos artistes, més que un tipisme, revela l'altra cara de l'art del nou-cents

■ Segueixen vides paral·leles, fins que l'un es casa i l'altre no, i arriba la ruptura quan un triomfa i l'altre mor

Eva Vázquez

Caldes d'Estrac

En una de les reproduccions fotogràfiques que reben el visitant a l'entrada de l'exposició *Nonell, Vallmitjana i els gitanos*, Julià Guillamon m'assenyala, per si em costava de distingir-lo embarretat enmig d'aquest ambient *xavolista*, la presència de l'escriptor Juli Vallmitjana, confraternitzant amb tota la parentela d'una de les famílies gitanes que retratava en les seves novel·les i obres de teatre, però sobretot em fa notar la irrupció de l'espontani que compareix en un angle de la imatge, un sereno amb la seva gorra inconfusible, sense la mediació del qual Vallmitjana no hauria tingut un accés tan franc a aquell món dels marges, almenys al principi. Pot semblar una dada irrellevant, però una de les virtuts de Julià Guillamon, escriptor, crític literari i, des de fa uns quants anys, un dels investigadors de la història cultural del país més pacients, pencaïres i amens, és saber treure tot el suc d'un gest anodí, d'un intercanvi de mirades, d'una manera de vestir, d'una frase deixada anar entre línies. De la informació *irrellevant*, com ara si Nonell portava una levita i un pentinat insòlits del seu primer viatge a París, o si Vallmitjana, que per a la societat del seu temps era un respectable i pròsper argenter, havia de recórrer al sereno per endinsar-se en els barris perillosos sobre els quals volia escriure, ve sovint que un caràcter agafi profunditat i que aparegui amb més nitidesa l'ambient d'una època.

En el llibre que documenta la seva recerca i que serveix de catàleg, fa una cosa semblant, però gairebé a cada pàgina. Hi ha un capítol sencer dedicat a explicar el "mètode Vallmitjana", que es basava tant en l'observació directa dels baixos fons, sovint armat amb "una llibreta petita i un llapis curt", com en la lectura de les notícies de successos, els manuals de criminologia i "les converses amb serenos, vigilants i policies". El de Guillamon no és pas gaire diferent. Que Vallmitjana vivia al carrer de Graciamat? Doncs aquí el tens, consultant als arxius fotogràfics i als anuaris industrials quina mena de vida s'hi desplegava, i comprovant com n'era de prop del taller de Nonell i Picasso a la Riera de Sant Joan, abans que els arrasés l'obertura de la Via Laietana el 1908, i que fàcil que era que tots plegats haguessin coincidit al cafè de l'Infern, la seva primera immersió en el lumpen local. Que Vallmitjana descriu en els seus llibres el món de l'hampa barcelonina? Aquí

el tens, de nou, consultant l'*Àlbum de fotografies del Gabinete Antropológico del Gobierno Civil de Barcelona* de 1895, buscant semblances entre els personatges de *La Xava* o *De la ciutat vella* i els delinqüents i les prostitutes fixats per la policia. Una feinada de boig, obsessiva i oceànica, que s'entreté en la gasetilla, en els anuncis, en la noteta al peu. Calia tant de detall? Tornem-hi: si vols retratar personatges de cartró pedra, no. Si els vols veure en moviment, mentre dubten, s'enfaden, fanfarronegen o s'ensorren, has de saber fins i tot quant valia el bitllet del tramvia.

L'exposició sobre el món compartit entre Isidre Nonell (1872-1911), fill d'un fabricant de fideus, i Juli Vallmitjana (1873-1937), fill d'un argenter, que es pot visitar a la Fundació Palau de Caldes d'Estrac

fins al 27 de setembre, parteix d'aquest treball d'investigació exhaustiu de Guillamon que li acaba de publicar Edicions de 1984 amb el mateix títol. Són prop de set-centes pàgines i més de tres-centes imatges, el llibre, poca broma, però és que l'exposició, que per força havia de ser més condensada, no només n'és un resum ple d'atractius visuals, sinó que a sobre, entre la seixantena d'obres originals cedides per 25 prestadors (una seixantena més s'hi mostren en reproducció, com ara les de Picasso), n'hi ha de poc o mai vistes, com algunes escasses pintures que es conserven de Vallmitjana, o una *Gitana* de Sebastià Junyent de la col·lecció del seu besnét que no hi ha cap dubte que també va prendre l'enigmàtica Consuelo de model. Guillamon, que va començar la recerca el 2005,

Julià Guillamon ha dedicat més de vint anys a investigar els dos artistes i el món que compartien. A la imatge, en una de les sales de l'exposició de la Fundació Palau, entre els retrats perfilats d'Isidre Nonell, a la seva dreta, i Juli Vallmitjana, a l'esquerra. ■ QUIM PUIG

confessa sentir-se esgotat, però ha aconseguit explicar alhora dues vides complexes unides per l'atracció pels suburbis i el poble gitano amb l'aparent lleugeresa d'una suma de coincidències, simultaneïtats i lectures comparades en què ha tingut un paper decisiu la complicitat amb el músic Joan Mar Sauqué, que a més d'excel·lent trompetista de jazz és una fura remenant arxius. Enfront de tants erudits gelosos de les seves fonts, és un gest honorable que Guillamon no hagi relegat el seu principal col·laborador a la pàgina d'agraïments, sinó que en reconegui l'aportació des de la portada mateix del llibre.

Què allò que uneix Nonell i Vallmitjana és l'interès pel poble gitano ja era cosa sabuda, fins i tot que els dos artistes es coneixien de joves, quan van coincidir a Llotja i al mateix barri de la ciutat vella. El buit, el forat negre, ve del fet que a ningú no l'hagués intrigat mai gaire aquest paral·lelisme, i que més enllà de consignar una amistat que va acabar trencant-se poc abans de la mort de Nonell, se'ls presentés com dos astres solitaris, a pesar que or-

A la Fundació Palau s'hi han reunit una seixantena d'obres originals i unes quantes d'inèdites

bitaven, l'un a través de la pintura i l'altre amb l'escriptura, al voltant d'un imaginari insòlit per al polític nou-cents, tan perfumat encara de romanticisme.

En aquell ambient, cap a 1894 Nonell i Vallmitjana, junt amb Joaquim Mir, Ricard Canals i Adrià Gual, van compartir les expedicions a Sant Martí de Provençals que van donar lloc a l'anomenada Colla del Safrà (per com pintaven amb efectes socarrimats els suburbis industrials). Tots se senten atrets per la misèria dels carrers, "la gent de barri humil, rebregada per la vida", que era la que veien des del portal de casa o del taller. És el seu primer contacte amb els exclosos, els diferents, els *altres*. Aquesta mateixa alteritat la trobaran el 1896 a Boí, quan Vallmitjana, enviat pel seu pare a fer-se càrrec del balneari que hi acabava de comprar, hi convidarà els amics, entre ells Nonell, per descomptat, i també Ramon Pichot, el crític Josep M. Jordà i el mecenes Alexandre Riera, a passar-hi la temporada d'estiu i, de passada, a ajudar-lo a portar els comptes del negoci. D'aquella estada, Nonell en traurà la famosa sèrie dels "cretins", però Vallmitjana, Passa a la plana següent

Nonell al taller del carrer Sant Marc, a Gràcia, amb Consuelo i l'àvia, cap a 1904, retratats per Francesc Serra. Al costat, l'àmbit dedicat a la revaloració de Nonell als anys vint, i Julià Guillamon mostrant un retrat de Vallmitjana per Ramon Casas, i Consuelo pintada per Sebastià Junyent. ■ QUIM PUIG

Ve de la plana anterior

que encara somiava a ser pintor malgrat que les obligacions familiars el tenien atrapat, tardarà vuit anys a donar-li forma en els seus contes. "Tenen les mateixes inquietuds, però a deshora, amb dos temps que no encaixen", comenta Guillamon. Mentre Vallmitjana passa el seu segon hivern al balneari, més sol que la una, ara sense amics i desconnectat del tot de l'ambient cultural de Barcelona, Nonell i Ricard Canals marxen a fer de bohemis a París. Per si no n'hi havia prou, el pare se li suïcida, i ha de baixar de muntanya no pas per seguir la seva carrera d'artista, sinó per fer-se càrrec amb el germà del taller familiar d'argenteria, que de fet convertiran en un referent de l'art de la medalla. És en aquest moment que Pichot, sempre diligent, el convida a passar uns dies a Cadaqués. Serà la seva caiguda del cavall: en una de les cales del cap de Creus, entendrà que el seu camí ja no és la pintura, on sempre anava tres passes enrere de l'amic Nonell, sinó la literatura.

Per Guillamon, que va acostar-se primer a Vallmitjana atret per com descrivia el seu Poble nou natal, en-

tre els dos artistes hi ha més que una afinitat de motius plàstics o literaris: hi ha la radiografia d'una època que enterrava definitivament el món d'ahir, però també el naixement d'una nova manera de "fer d'artista" que tenia a veure amb la construcció d'un mateix com a incomprès i turmentat (la via de Vallmitjana, sempre ullerós i melancòlic) o com a geni en potència, un petit Napoleó (la de Nonell, amb el seu insòlit tern parisenc i el seu cap romà). La investigació detectivesca de Guillamon ha permès, a més, desfer o matisar uns quants llocs comuns d'aquells anys crucials de la història cultural de Barcelona, com ara que la separació dels artistes en els compartiments estancs de modernisme i noucentisme sol esquerdar-se de pressa en contacte amb la realitat, més que res perquè no hi ha manera que cap d'ells s'estigui prou quiet per a la foto, si un se'n va a París, triomfa però en torna malalt (Nonell) i l'altre es queda, es casa, té fills i remunta un negoci puixant (Vallmitjana), mentre tots dos, però, continuen relacionant-se amb els mateixos amics (Canals, Pichot, Picasso) i a sobre es diuen les mateixes coses, com ara que "els

gitanos conserven l'espurna d'una humanitat perduda" i que "senten millor la poesia de la vida".

L'atracció per la vida dels gitanos com un fenomen marginal és un altre dels tòpics que es desmunten: no era gens rar veure'n rondant pels carrers de la ciutat vella, i molts artistes, inclòs Nonell, però també Ricard Urgell o Joaquim Biosca, es van aficionar al flamenc ja des de finals del segle XIX. "Sempre s'ha dit que el flamenc triomfa a Barcelona als anys vint, però des del 1888 com a mínim ja tenia requesta a locals com el Cafè Sevilla, on actuava el cantaor Antonio Chacón, i fins i tot a Els 4 Gats hi van portar el ballaor Enrique Lara de la Vega", comenta Guillamon, que n'ha seguit l'empremta en altres artistes que també van adoptar les noies de les barraques com a models, com ara Sebastià Junyent, Ricard Canals o Enric Pascual Monturiol, dels quals se'n presenten obres ben reveladores a la Fundació Palau. Cap d'ells les presentava com a arquetips d'"una raça indolent", maquinadora i embrutida, com els recriminava la crítica; més aviat hi ha una idealització de l'aura d'estranyesa que desprenen. La dife-

El triomf dels 'zin-calós'

El reconeixement públic de Vallmitjana va tardar una mica més que el de Nonell, però no va ser menys apoteòsic. Si 'De la ciutat vella' (1908) havia passat desapercebuda, 'Sota Montjuïc' i 'La Xava', els dos anys següents, van preparar el camí per a la seva consagració com a dramaturg amb 'Els zin-calós', estrenada el gener de 1911 amb Margarida Xirgu d'actriu i una acollida entusiasta. "Va ser l'obra més representada a Catalunya després del 'Terra baixa' de Guimerà", assegura Guillamon.

rència respecte dels altres és que ni Nonell ni Vallmitjana no se'n van servir per engreixar el mercat del tipisme, de l'espanyolada rànica o del mite de la bella andalusa, sinó com una projecció de la seva pròpia condició d'artistes: ells també sentien que formaven un món a part, tancat en si mateix. D'aquí venen els caps abatuts i de rostre esquiu de les gitanes de Nonell, que Alexandre Plana va definir molt aviat d'escultòriques perquè tenien la solidesa i el misteri d'un illot negre.

Gairebé ningú no els va entendre, al principi. La primera vegada que Nonell va exposar les seves gitanes, a la Sala Parés el 1902, on per cert no en va vendre cap, la crítica va expressar el seu estupor davant unes figures que semblaven pintades amb gasolina o amb "l'lot del Bogatell quan baixa negre". A la Fundació Palau, n'han reunit quatre, d'aquells quadres primerencs, i la impressió és certament aquesta: una negror de betum que emanava dels cabells de les noies, però sobretot l'atreviment de no ensenyar-ne més que això, la foscor del gest esquiu amb què s'amaguen, aquesta manera d'apagar-se sense que puguis eludir la certesa que a sota dels cabells i els xals hi havia un cos viu. Quina diferència amb les gases vaporoses amb què Ramon Casas adornava, aquells mateixos anys, les senyorasses de la burgesia. Al cap de menys de deu anys, el 1910 al Faianç Català, el públic ja estava més preparat per entendre les gitanes de Nonell, però els quadres també eren diferents: la pinzellada ja no era tan densa, sinó tremolosa, com feta a ditades, i els perfils de les noies adquirien el misteri malenconiós d'una figura rere un vidre esmerilat. Mirats avui, quasi confrontats a la mateixa sala de la Fundació Palau, acabes pensant que el millor Nonell, el més atrevit i modern perquè encara ens diu coses, no pas com un eco del passat, sinó com una anticipació de les ocultacions d'avui, era aquell que ningú no va entendre; l'altre, el que va triomfar, a vegades té també una mica l'aire d'una espanyolada. Guillamon mig suggereix que el canvi podria tenir a veure amb la desaparició de Consuelo, la model preferida, aquella noieta de perfil egipci que va morir sepultada el 1906 quan un temporal va enderrocar el mur rere el qual s'havia refugiat amb la seva àvia. Vallmitjana no només sembla inspirar-s'hi en un dels seus primers contes, "El pintor i la model", escrit just després de la desgràcia, sinó que la fa reaparèixer en altres llibres seus, com una mena de llegenda angèlica. Va ser arran d'aquesta recreació literària que els dos amics es van distanciar el 1908: Nonell va burlar-se d'un error absurd en un dels contes de Vallmitjana, i quan haurien pogut fer les paus, la mort del primer ho va impedir. Julià Guillamon és un narrador de primera. Segueix les vides paral·leles dels dos artistes, fins que l'un es casa i l'altre no, i arriba la ruptura quan un triomfa i l'altre mor. No hi ha ensenyança moralitzant. És la vida, que va així, però és la literatura, que la subratlla. ■